

«...διά νεφελών επιβεβηκότες εκ των περάτων της οικουμένης...»: χριστιανικές αντιλήψεις για το σώμα στην Ύστερη Αρχαιότητα¹

Μαρώ Τριανταφύλλου
Δρ. Αρχαίας Ιστορίας

Περίληψη: Το απόκρυφο Ιωάννου Κοίμησις Θεοτόκου, έργο του α΄ μισού του 5ου αι., παρουσιάζει γλαφυρά για ένα κοινό που διψά για να συμπληρώσει τις ψηφίδες της βιογραφίας της Μαρίας, της μητέρας του Ιησού, μια λεπτομερειακή περιγραφή του θανάτου της. Στο κείμενο αυτό ο σύγχρονος μελετητής μπορεί να βρει, ανάμεσα στα άλλα, πολλές πληροφορίες για τις πρώιμες χριστιανικές αντιλήψεις για το ανθρώπινο σώμα. Το άρθρο μου επιχειρεί να δείξει τη συνομιλία του χριστιανικού κόσμου με προϋπάρχουσες θρησκευτικές και άλλες παραδόσεις για θέματα όπως η θαυματουργική ίαση και η ανάσταση του σώματος αλλά και τις ομοιότητες στην περιγραφή των τελευταίων ωρών ενός ανθρώπου τόσο στη χριστιανική όσο και στην εθνική γραμματεία.

Summary: The apocryphon Ioannou The Dormition of Mary, mother of God, a text dated on the first second of 5th century, describes in a very vivid way and with many details the last hours and the death of Maria, the mother of Jesus. The writer has in mind a Christian public who needs to know in details the life and death of sacred persons. In this apocryphon the researcher can find interesting information about the early Christian perceptions and representations of the human body. This article tries to search the dialogue between the Christian world and older traditions, religious or other, on subjects as the miraculous therapy and the resurrection of the body and to point out the similarities of the descriptions concerning last hours and death of a person in the Christian as well in the pagan literature.

Λέξεις-κλειδιά: Απόκρυφα, «*Ιωάννου Κοίμησις Θεοτόκου*», πρώιμος χριστιανισμός, σώμα, θαύμα

Key-words: Apokrypha, “*Ioannou The Dormition of Mary, Mother of God*”, *early Christianity, body, miracle*

---

¹ Το άρθρο, με μικρές παραλλαγές, παρουσιάστηκε ως εισήγηση στην 4^η Επιστημονική Συνάντηση της Ανωτάτης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Αθηνών με θέμα «Η ανθρώπινη ύπαρξη και το μέλλον ως έκπληξη» (22-23/5/2019).

Η ιστοριογραφία τη αρχαιότητας υπήρξε πάντα φειδωλή σε πληροφορίες για τους απλούς ανθρώπους. Ό,τι μαθαίνουμε γι' αυτούς – συμπεριφορές και συνήθειες, ιδέες και αντιλήψεις – ανήκει στο χώρο του «παρεμπιπτόντως» είτε εκμαιεύεται με μεγάλη δυσκολία ανάμεσα από τις γραμμές. Για παράδειγμα: Πώς αντιλαμβάνονταν οι χριστιανοί των πρώτων αιώνων το σώμα; Ποιες εικόνες και παραστάσεις έχουν για το σώμα; Μιλάμε ακριβώς γι' αυτούς τους απλούς, καθημερινούς ανθρώπους, στους οποίους φτάνει ένας απόηχος των παθιασμένων θεολογικών συζητήσεων, συχνά διαστρεβλωμένος – άλλωστε δεν έχουν τα εργαλεία να επεξεργαστούν λεπτές διαβαθμίσεις εννοιών, όπως ακριβώς συμβαίνει και σήμερα, όπως ακριβώς συνέβαινε και πάντα. Από την άλλη δεν ζουν σε ένα κενό παραδόσεων και επιρροών από παλιότερες κουλτούρες και θρησκείες. Οι συναντήσεις τους μ' αυτές είναι μια ακόμη πηγή τρόπων για να μιλήσουν για τον Θεό τους.

Βοήθεια σε τέτοια ερωτήματα μπορούν να μας δώσουν κείμενα που απευθύνονται σε ένα πλατύ κοινό, είναι απλά, εύληπτα και που χωρίς να έχουν καμιά τέτοια πρόθεση, αποκαλύπτουν τον σιωπηλό αλλά συναρπαστικό κόσμο των απλών ανθρώπων.

Το ψευδεπίγραφο *Ιωάννου Κοίμησις Θεοτόκου*² υπήρξε ένα αγαπητό λαϊκό ανάγνωσμα των μέσων του 5^{ου} αιώνα,³ το οποίο συγκεντρώ-

² Ο τίτλος του κειμένου δείχνει πως ο συγγραφέας του παίρνει θέση στο ακανθώδες ζήτημα της Κοιμήσεως/ Μεταστάσεως/Μεταθέσεως/ Αναλήψεως κ.τ.λ. της Μαρίας. Παρ' όλ' αυτά, η βεβαιότητα είναι μόνο στον τίτλο. Στο τέλος του κειμένου η θέση του είναι πολύ συγκεκριμένη και μάλλον εσκεμμένα. Αντίθετα, το γεγονός ότι αποκαλεί τη μητέρα του Ιησού, *Θεοτόκο*, δείχνει ότι αποδέχεται την απόφαση της Γ' Οικουμενικής Συνόδου (431), κάτι που μπορεί να χρησιμοποιηθεί, αλλά με ιδιαίτερη περίσκεψη, λόγω των μακροχρόνιων σχετικών εντάσεων, και για τη χρονολόγηση του κειμένου.

³ Η χρονολόγηση του κειμένου είναι προβληματική, αλλά με *terminus a quo* την αναφορά σε μια θεομητορική εορτή που μαρτυρείται από τις αρχές του 5^{ου} αι. και *terminus ad quem* την απουσία αναφοράς στην επισημοποίηση του εορτασμού της Κοίμησης από τον Μαρκιανό στα μέσα του 5^{ου} αι., μπορούμε να μιλάμε για κείμενο του 5^{ου} αι. – ίσως στο τέλος του πρώτου μισού του 5^{ου} αι. Το πρωτότυ-

πει όλη τη μέχρι την εποχή της συγγραφής του παράδοση σχετικά με το θάνατο της μητέρας του Ιησού. Το κείμενο ανήκει στα λεγόμενα απόκρυφα. Χρησιμοποιούμε τον όρο για να δηλώσουμε τις εξωβιβλικές αφηγήσεις που είτε ενσωμάτωσαν ήδη υπάρχουσες παραδόσεις για τη ζωή των προσώπων της Καινής Διαθήκης είτε κατασκεύασαν φανταστικές ιστορίες και τις δημοσίευσαν κάτω από το όνομα ενός υποτιθέμενου ιερού συγγραφέα (εδώ του ευαγγελιστή Ιωάννη, ο οποίος δήθεν αφηγείται σε α' πρόσωπο), όπως είναι το Πρωτευαγγέλιο του Ιακώβου ή το Ευαγγέλιο του Θωμά.

Η «Κοίμησις» είναι γραμμένη με τρόπο απλό και ο συγγραφέας της φαίνεται πως απευθύνεται κυρίως σε ένα λαϊκό κοινό που διψά να μάθει λεπτομέρειες για τη ζωή ενός αγαπημένου ιερού προσώπου, όπως είναι η Θεοτόκος. Άλλωστε ερωτήματα για τον θάνατο της Μαρίας εκφράζονταν όχι μόνο από απλούς πιστούς αλλά και από γνωστούς συγγραφείς της πρώιμης χριστιανικής παράδοσης. Μερικές δεκαετίες πριν από τη συγγραφή της «Κοιμήσεως» αίφνης, ο Επιφάνιος Σαλαμίνας είχε εκφράσει στο «Πανάριον» του την απορία γιατί δεν υπάρχει έγκυρη περιγραφή των τελευταίων ημερών της Μαρίας στον κόσμο;

Είναι αλήθεια πως από το τέλος του 4^{ου} αι. και μέχρι τον 7^ο διαπιστώνεται ένα αυξημένο ενδιαφέρον για τη ζωή της Μαρίας. Οι σφοδρές αναταράξεις εξαιτίας των νεστοριανών αντιλήψεων και άλλων θεωριών για τη Θεοτόκο, αλλά και το πρόβλημα της μετάστασής της, από τη μια, που φτάνουν –όπως και όσο φτάνουν– στον χριστιανικό λαό και, από την άλλη, η ανάγκη των πιστών να έχουν μια ολοκληρωμένη εικόνα για τη ζωή και τον θάνατο της μητέρας του Ιησού, οδηγούν στη συγγραφή κειμένων μυθιστορηματικού χαρακτήρα που καλύπτουν το σύνολο της ζωής της. Άλλωστε η βιογραφία –πραγματική ή με μυθιστορηματικά στοιχεία– είναι

πο θεωρείται ότι γράφτηκε στα ελληνικά αλλά γρήγορα μεταφράστηκε ή παραφράστηκε σε άλλες γλώσσες – λατινικά, συριακά, γεωργιανά κ.τ.λ.

είδος πολύ αγαπητό στον κόσμο της Ύστερης Αρχαιότητας, όπως φανερώνουν συγγραφείς από τον Πλούταρχο ως τον Φιλότρατο, τον Ευνάπιο, τον Ευσέβιο, τον Παλλάδιο.

Θα πρέπει επίσης να σημειώσουμε πως η ίδια περίοδος, το τέλος δηλαδή του αρχαίου κόσμου, χαρακτηρίζεται από ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη στιγμή του θανάτου –οι συγγραφείς, εθνικοί και χριστιανοί, περιγράφουν με λεπτομέρειες τη στιγμή του θανάτου ενός προσώπου που τους ενδιαφέρει, στέκονται επίμονα στον θρήνο και την ταφή του. Αυτό κάνει ο Σουητώνιος βιογραφώντας τους πρώτους ρωμαίους αυτοκράτορες, ο Γρηγόριος Νύσσης μιλώντας για τη ζωή της αδερφής του Μακρίνας, ο άγνωστος συγγραφέας του απόκρυφου «Ιστορία του Ιωσήφ του Τέκτονος», ενώ τα μαρτυρολόγια –αν και για άλλους λόγους βεβαίως– εκεί στέκουν με επιμονή.

Η φαντασία αναδομεί τα στοιχεία της πραγματικότητας. Ο συγγραφέας της «Κοιμήσεως» για να μιλήσει για τον θάνατο ενός τόσο σημαντικού στη χριστιανική πίστη προσώπου όσο της μητέρας του Ιησού, για να μπορέσει να μεταδώσει το ιερό ρίγος που επιθυμεί, αλλά και για να αποδώσει την ταυτότητά της, χρησιμοποιεί πάρα πολλά μοτίβα θανάτου από τη γραμματεία των πρώτων αιώνων της χρονολογίας μας χωρίς περιορισμό καταγωγής, από την εθνική ή τη χριστιανική παράδοση. Παράλληλα, στο κείμενο θα βρούμε, με κέντρο τη στιγμή του θανάτου της Μαρίας, όλο σχεδόν το τόξο των παραστάσεων του σώματος: από τα φυσικά ανθρώπινα σώματα –στα οποία συγκαταλέγεται ως ένα σημείο και το δικό της σώμα– μέχρι τα σώματα των αγγέλων. Όλ' αυτά τα σώματα συναντώνται, συνυπάρχουν και εξαιτίας του οριακού γεγονότος του θανάτου. Και επειδή είναι φανερό ότι το κείμενο αρύεται από μια μεγάλη παράδοση κυρίως προφορική αλλά και γραπτή, είναι σημαντικό τι επιλέγει να κρατήσει από το πληροφοριακό υλικό που έχει να διαχειριστεί και τι υπογραμμίζει.

Υποθέσεις σωμάτων

α. αναστάσεις και φαντάσματα

Ο θάνατος της Μαρίας συμβαίνει τον πρώτο μεταχριστιανικό αιώνα. Είναι αλήθεια ότι η αποτέφρωση είναι κυρίαρχος τρόπος ταφής στον ρωμαϊκό κόσμο, τόσο που ο ιστορικός Τάκιτος την αποκαλεί *mos romanus*. Ο ενταφιασμός κερδίζει έδαφος από τον 2^ο αι. και μετά. Ωστόσο το θέμα είναι περίπλοκο γιατί οι δυο τρόποι στην πραγματικότητα συνυπάρχουν, ενώ στις επαρχίες ακολουθείται η εντόπια παράδοση. Σε ό,τι αφορά λοιπόν την Παλαιστίνη, ο εβραϊκός κανόνας είναι ο ενταφιασμός, όπως αποδεικνύεται τόσο από την αρχαιολογική σκαπάνη όσο και στις ευαγγελικές αναφορές σε τέτοια ζητήματα, με προεξάρχοντα παραδείγματα τον ίδιο τον Ιησού, τον Λάζαρο κ.τ.λ. Ωστόσο η Μαρία ανησυχεί μήπως οι Εβραίοι αποτεφρώσουν τη σορό της όπως την έχουν, υποτίθεται, απειλήσει. Είναι προφανές ότι το κείμενο –παράλληλα με τον απόηχο των σχέσεων των πρώιμων χριστιανικών κοινοτήτων με το ιουδαϊκό παρελθόν τους και των σοβαρών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν αυτές οι σχέσεις– διασώζει ένα προβληματισμό σχετικό όχι τόσο με το νεκρό σώμα, όσο με το αναστημένο σώμα κατά την Τελική Κρίση, θέμα που φαίνεται να απασχολεί πολύ και να αναγκάζει σπουδαίους χριστιανούς συγγραφείς, όπως ο Αθηναγόρας ή ο Γρηγόριος Νύσσης, να προσπαθήσουν να απαντήσουν με επιχειρήματα στους σχετικούς φόβους. Άλλωστε η επιλογή του ενταφιασμού λειτουργεί και ως σημείο αναφοράς και ενότητας των χριστιανών, όπως είθισται να συμβαίνει με τα ταφικά έθιμα που συμπράττουν στη δημιουργία ταυτότητας και αποτελούν διαφοροποιητικό παράγοντα από όμορες και μη κοινότητες.

Παρόμοιες ανησυχίες βρίσκουμε και σε άλλα χριστιανικά κείμενα της περιόδου της Ύστερης Αρχαιότητας, όπως για παράδειγμα, έναν περίπου αιώνα πριν, στον *Βίον Αντωνίου*, όπου ο Αντώνιος παρακαλεί τους μαθητές του να φρο-

ντίσουν να ενταφιαστεί το σώμα του, και να μην ταριχευθεί κατά τα αιγυπτιακά έθιμα. Αλλά και το ακόμα σαφέστερο σχόλιο, του συντάκτη του *Μαρτυρίου των εν Λουγδούνω τελειωθέντων* πως δεν επέτρεψαν οι αρχές ταφή, αλλά άφησαν τα νεκρά σώματα εκτεθειμένα στην ύπαιθρο για μέρες και έπειτα τα έκαψαν και έριξαν τη στάχτη στον Ροδανό:

ἵνα ὡς ἔλεγον ἐκεῖνοι 'μηδέ ἐλπίδα σχῶσιν ἀναστάσεως' .

Μαρτύριον των εν Λουγδούνω τελειωθέντων, 1,63.

Στην «Κοίμησιν» ο μεγάλος άξονας κατηγοριοποίησης: νεκρά και ζωντανά σώματα αίρεται, η συνοριακή γραμμή μεταξύ ζωής και θανάτου είναι ασαφής και διαπερατή και από τις δυο πλευρές της.

Σε ολόκληρο τον αρχαίο κόσμο της Μεσογείου, ο κόσμος των ζωντανών και ο κόσμος των νεκρών πρέπει να είναι διακριτοί, κάθε επαφή με τον νεκρό είναι μiasματική, οι ζωντανοί φοβούνται τους νεκρούς, τον θυμό τους, τις απαιτήσεις τους, τους προσφέρουν δώρα για να τους κρατήσουν μακριά, να μείνουν ευνοϊκοί.

Παρ' όλ' αυτά, τα σύνορα των δύο κόσμων είναι διαπερατά και από τις δυο πλευρές. Πιο δύσκολα από τον κόσμο των ζωντανών προς τον κόσμο των νεκρών, συνήθως οι νέκυιες συνδέονται με μεγάλους ήρωες ή θεούς (Οδυσσέας, Γκιλγκαμές κ.τ.λ.), αντίθετα, οι νεκροί ξεφεύγουν απ' τον Άδη ευκολότερα και σε μεγαλύτερους αριθμούς και γυρνούν πίσω, ενώ άλλοι παγιδεύονται ανάμεσα στους δύο κόσμους. Έρχονται με άυλη μορφή, λευκές ή μαύρες οπτασίες ή στα όνειρα των θνητών, καμιά φορά επιστρέφουν ενσώματα. Η αρχαία γραμματεία όλων των ειδών βρίθει τέτοιων θρύλων. Συνήθως η επιστροφή τους σχετίζεται με μάγους που καλούν τις ψυχές βιαιοθάντων νεκρών με ξόρκια και δυνάμεις σκοτεινές για να τις χρησιμοποιήσουν ως υποτακτικούς στα άνομα σχέδιά τους. Υπάρχουν φορές όμως, που ένας νεκρός παίρνει άδεια

από τους θεούς του Κάτω Κόσμου για να επιστρέψει. Η επιστροφή του τότε σχετίζεται με κάτι σπουδαίο που άφησε ανολοκλήρωτο ή με μια πληροφορία απαραίτητη για αγαπημένο ζωντανό ή για να προστατέψει ένα αγαπημένο πρόσωπο σε κίνδυνο.

Άλλες φορές έρχονται να κάνουν κακό, να αρπάξουν ψυχές, όπως η Λάμια στην Κόρινθο που υποτίθεται ότι έστησε την ψευδαίσθηση ενός γαμήλιου γλεντιού αλλά την αποκάλυψε ο Απολλώνιος Τυανεύς, σύμφωνα με τον Φιλόστρατο. Τις περισσότερες φορές οι ιστορίες γι' αυτά λένε πως δεν είναι τρομακτικά, δεν έχουν κακή πρόθεση, είναι προσεκτικά στις επαφές τους με τους ζωντανούς, κάνουν αυτό που πρέπει και επιστρέφουν στον θάνατο. Μάλλον οριστικά. Διαβάζουμε για εκατοντάδες τέτοια φαινόμενα στις σελίδες των αρχαίων έργων, ξεκινώντας από τον πρώτο νεκρό του τρωικού πολέμου, τον Πρωτεσίλαο (Ιλιάδα Β 698 Ν 681) που τον φέρνει πίσω η προσευχή της γυναίκας του, Λαιοδάμειας, στην Περσεφόνη (έτσι το διασώζει ο αποσπασματικός «Πρωτεσίλαος» του Ευριπίδη και η σατιρική εκδοχή του Λουκιανού στους νεκρικούς βίους). Έναν κατάλογο περιπτώσεων που δεν ανήκουν στον μύθο, μας δίνει, με περισκεψη πάντως για την αλήθεια των πραγμάτων και προσπάθεια να βρει μια λογική εξήγηση του φαινομένου, ο νεοπλατωνικός Πρόκλος, στα σχόλιά του για το δέκατο βιβλίο της πλατωνικής Πολιτείας (π.χ. ο Ρούφος από τους Φιλίππους που επέστρεψε για να ολοκληρώσει τις προετοιμασίες μιας γιορτής που είχε αναλάβει αλλά τον πρόλαβε ο θάνατος και αναγκάστηκε να τις αφήσει στη μέση), ενώ πολλές περιπέτειες τέτοιων φαντασμάτων μας δίνει η παραδοξογραφική γραμματολογία με πρώτο τον Φλέγοντα τον Τραλλιανό. Όλες αυτές οι ιστορίες, που αναπαράγονται προφορικά ή γραπτά, σήμερα μας κάνουν να χαμογελούμε –παρόλο που και στη δική μας επιστημονική εποχή, την εποχή του θριάμβου της τεχνολογίας, διακινείται μια τεράστια ποσότητα τέτοιων ιστοριών που, λόγω της επικοινωνιακής ευκολίας, φτάνει και γίνεται πι-

στευτή από πολύ μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού. Αν λοιπόν αναρωτηθούμε, όπως το έκανε ο Paul Veyne για τους μύθους των Ελλήνων, «μα τα πίστευαν όλ' αυτά οι άνθρωποι;», θα δώσουμε την απάντηση με την οποία τελειώνει το περίπου ομότιτλο βιβλίο του ο Veyne, «ναι, τα πίστευαν», άρα ήταν η αλήθεια τους.

Παρόλο που επιστροφή νεκρών πριν από την Τελική Κρίση είναι ασύμβατη με τη χριστιανική πίστη, ωστόσο εμφανίζονται παραδόσεις στις οποίες ο Θεός το επιτρέπει αν υπάρχει συγκεκριμένος σκοπός για να τελεστεί κάποιο απαραίτητο έργο. Το συχνότερο είναι για να πειστούν τα πλήθη και να πιστέψουν. Σ' αυτές τις περιπτώσεις δεν πρόκειται για περιορισμένου χρόνου επιστροφή ή τουλάχιστον πουθενά δεν γίνεται λόγος για κάτι τέτοιο. Είναι οι περιπτώσεις θαυμάτων στις πράξεις των Αποστόλων, όπως η ανάσταση της Ταβιθά από τον Πέτρο. Άλλοτε ο σκοπός είναι να δοθεί απάντηση σε κάποιο δίλημμα που διχάζει τις χριστιανικές κοινότητες. Την εποχή του Θεοδοσίου του Μικρού, κοντά δηλαδή στη δημιουργία του κειμένου που μας απασχολεί, εμφανίζεται μια αίρεση που αμφισβητεί το δόγμα της ανάστασης. Τότε αρχίζει να διαχέεται μια ιστορία σύμφωνα με την οποία επτά παιδιά που πέθαναν κατά τον διωγμό του Δεκίου, 200 χρόνια πριν, (οι επτά παίδες εν Εφέσσω) επιστρέφουν για να επιβεβαιώσουν το δόγμα της ανάστασης και να αναθερμάνουν την πίστη σ' αυτό και την ενότητα της επίσημης εκκλησίας: «ἀναστάντες ἐκ τῶν νεκρῶν, ἐδήλωσαν πᾶσι, τὴν μέλλουσαν γενέσθαι, ἐν τῇ ἐσχάτῃ ὥρᾳ, βροτῶν ἀνάστασιν» κατά το μεγαλυνάριό τους.

Σε κάθε περίπτωση ο σκοπός ενυπάρχει στη θαυματουργική ανάσταση, την προκαλεί και την επιτρέπει. Σύμφωνα με το κείμενο, η Μαρία πληροφορείται τον επικείμενο θάνατό της ενώ βρίσκεται, όπως κάθε μέρα, στον τάφο του Γιου της για να προσευχηθεί και να λιβανίσει. Επιστρέφοντας στο σπίτι της για να προετοιμαστεί για τις τελευταίες της ώρες, ζητά να παραβρεθούν κοντά της οι μαθητές του Ιησού, οι οποίοι

φτάνουν κοντά της με τρόπο θαυματουργικό, τόσο όσοι είναι ακόμη εν ζωή όσο και οι ήδη νεκροί. Και εδώ η πρόσκαιρη ανάσταση των αποστόλων έχει σκοπό: τη συμμετοχή στις τελευταίες στιγμές της Μαρίας καθώς και στο ξόδι της κηδείας της.

Η γραμματεία της Ύστερης Αρχαιότητας επιμένει ιδιαίτερα στην παρουσία της οικογένειας γύρω από τον επιθάνατο, όπως είναι φυσικό. Οι συγγραφείς δίνουν ιδιαίτερη σημασία στο να τονίσουν τις συγγενικές σχέσεις των παρευρισκομένων με τον νεκρό ή να λυπηθούν όταν ο άνθρωπος πεθαίνει μακριά από τους δικούς του. Και στο κείμενό μας συμβαίνει το ίδιο. Η Μαρία καλεί τους δικούς της ανθρώπους να την συντροφέψουν στις τελευταίες της στιγμές. Μόνο που οι άνθρωποι που καλεί δεν είναι η φυσική της οικογένεια, αλλά οι μαθητές του Ιησού, οι απόστολοι. Στον χριστιανικό κόσμο, συχνά η οικογένεια παίρνει μια άλλη έννοια, είναι η χριστιανική κοινότητα. Η αντικατάσταση της οικογένειας, της πατρίδας, του έθνους από τη χριστιανική κοινότητα συνοδεύει συχνά τις απολογίες των μαρτύρων την ώρα του μαρτυρίου τους:

Καὶ τῇ Σαβίνῃ τίς λέγει: σύ εἰς τὴν πατρίδα σου οὐκ ἠδύνω ἀποθανεῖν; Ἡ δὲ εἶπεν: τίς ἔστιν ἡ πατρίς μου; Ἐγὼ Πιονίου εἰμί ἀδελφή.

Μαρτύριον Πιονίου, 18, 7.

Ἡ, ἀκόμα εντονότερα:

Τέκνα ἔχεις;

Παπύλος εἶπε: Καὶ πολλὰ διὰ τὸν Θεόν.

Εἷς δὲ τίς τῶν ἐκ τοῦ δήμου ἐβόησε λέγων: Κατὰ τὴν πίστιν αὐτοῦ τῶν χριστιανῶν λέγει τέκνα ἔχειν.

Ὁ ἀνθύπατος εἶπε: Διὰ τί ψεύδη λέγων τέκνα ἔχειν;

Παπύλος εἶπε: Θέλεις μαθεῖν ὅτι οὐ ψεύδομαι, ἀλλ' ἀληθῆ λέγω; Ἐν πάσῃ ἐπαρχίᾳ καὶ πόλει εἰσὶ μου τέκνα κατὰ Θεόν.

*Μαρτύριον Κάρπου, Παπύλου, Αγαθονί-
κης 28-32.*

Γύρω από τη Μαρία μαζεύονται οι πνευματικοί γιοι της, με πρώτο τον Ιωάννη, και πρέπει να είναι ὅλοι. Το «ὄλοι» είναι μια έννοια δύσκολη, αφού ο θάνατος διαρρηγνύει την ενότητα των συνόλων. «Ὅλοι» χωρίς τους νεκρούς μιας κοινότητας είναι πράγματι «ὄλοι»; Ἐτσι οι νεκροὶ ἀπόστολοι θαυματουργικά, πρόσκαιρα και με συγκεκριμένο σκοπὸ ἔρχονται ἀπὸ τον κόσμον των κεκοιμημένων. Ο συγγραφέας για να προλάβει την ἐκπληξη των αναγνωστών του, μπροστά στην ἀνάσταση ἐξηγεί πως το πνεῦμα το ἅγιο διασαφήνισε στους ἴδιους τους ἐγερθέντες: μὴ νομίσητε ὅτι ἀνάστασις νῦν ἐστίν, ἀλλὰ χάριν τούτου ἀνέστητε ἐκ τῶν μνημείων ὑμῶν, ἵνα ἀπέλθητε εἰς ἄσπασμόν πρὸς τιμὴν και θαυματουργίαν τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ὑμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι ἠγγικεν ἡ ἡμέρα τῆς ἐξόδου, τῆς ἀναλύσεως αὐτῆς εἰς τοὺς οὐρανοὺς».

Αξίζει να δώσουμε ιδιαίτερη προσοχή στην τελικὴ πρόταση «ἵνα ἀπέλθητε εἰς ἄσπασμόν» η οποία κάνει ἀπολύτως ξεκάθαρο στους ἀναγνώστες τόσο τον σκοπὸ ὅσο και το πρόσκαιρο της ἀνάστασης. Ὅπως ἐπίσης είναι ἐνδιαφέρον ὅτι ο συγγραφέας παρακάμπει ἐντεχνα αὐτὸ το φοβερὸ γεγονός, το στριμώχνει κυριολεκτικά σε λιγότερες ἀπὸ εκατὸ λέξεις. Με μικρὲς ἐξαιρέσεις, ὅπως είναι το «Εὐαγγέλιον του Νικοδήμου», που η συγγραφή του είναι κοντὰ στην ἐποχὴ της συγγραφῆς της «Κοιμήσεως», η χριστιανικὴ γραμματεία των πρώτων αἰώνων είναι φειδωλή στις περιγραφές της μεταθανάτιας ζωῆς, ἀρκείται σε γενικολογίες για ἀμοιβές ἢ τιμωρίες, κυρίως τιμωρίες. Παρ' ὅλ' αὐτά, η πρόσκαιρη αὐτὴ ἀνάσταση ἐπαναβεβαιώνει τους πιστοὺς για την ἀναστάσιμη ἐλπίδα, τους ἐπιβεβαιώνει ἐπίσης ὅτι το σῶμα ὑπάρχει και θα ἐπι-

στρέψει, πως η ἀνάσταση θα είναι ἐνσώματη, ἀλλιῶς δεν θα είναι ἀνάσταση.

Το ἀναστάσιμο θαῦμα αὐτὸ είναι το πρώτο μιας μεγάλης αλυσίδας θαυμάτων που θα ἀκολουθήσουν στο κείμενο, τα οποία ὅμως ἐκπορεύονται ἀπὸ τη θνήσκουσα Μαρία. Τα θαύματα της Μαρίας είναι κατὰ κύριο λόγο θαυματουργικὲς ἰάσεις, θεραπείες σωμάτων που υποφέρουν.

β. σώματα και θαύματα

Εκατοντάδες φυσικά πρόσωπα ἀρα και εκατοντάδες φυσικά ἀνθρώπινα σώματα ἐμφανίζονται κατὰ την ἀφήγηση: η ἴδια η Θεοτόκος και οι ζῶντες ἀπόστολοι που φτάνουν με θαῦμα στον τόπο του ἐπικείμενου θανάτου, ἀπὸ τη μια, και ἀπὸ την ἄλλη, οι τρεις παρθένες που την υπηρετοῦν, οι Εβραῖοι που την κακολογοῦν στον Ρωμαῖο διοικητή, ο ἴδιος ο διοικητής, το πλῆθος που παρακολουθεῖ ἀπὸ μακριά ἢ πιο κοντὰ τις τελευταῖες ὥρες και το ζῴδι της Μαρίας. Στη δευτέρη ομάδα είναι ὄλοι ἀνώνυμοι, ο συγγραφέας δεν μπαίνει στον κόπο να τους δώσει φυσικά χαρακτηριστικά. Η μόνη πραγματικὴ ἀναφορά στη σωματικὴτητα είναι αὐτὴ της παρθενίας των νέων κοριτσιῶν που συνοδεύουν την μητέρα του Ἰησοῦ, μια ἀναφορά δηλαδή στο περικλειστο, γι' αὐτὸ και ἐλεύθερο ἀπὸ τη σαρκικὴ ἀμαρτία, σῶμα των κοριτσιῶν. Ἄλλωστε μόνο οι σαρκικά ἀμόλυντες κόρες μπορούσαν να υπηρετοῦν την Μαρία, που το κείμενο ἐμμοικικά ἀναφέρει ως *αειπαρθενον*. Μέσα στο πλῆθος ἐμφανίζεται μια ἄλλη κατηγορία φυσικῶν προσώπων: οι ἀνάπηροι που γίνονται δέκτες θαυματουργικῆς ἰασης. Οὔτε αὐτοὶ ἔχουν ὄνομα, ἔχουν ὅμως την ταυτότητα της ἀναπηρίας που τους προκαλεῖ πόνο, φτώχεια, ταλαιπωρία, περιθωριοποίηση. Ἐνα μόνο πρόσωπο ἀποκαλεῖται με το ὄνομά του «ο μιαρὸς Εβραῖος Ἰεφωνίας».

Τα ἀνθρώπινα σώματα ἔχουν συγκεκριμένο σχῆμα, ὑπακούουν στους φυσικοὺς νόμους, ὑπάρχουν στον χώρο και τον χρόνο, γίνονται ἀντιληπτὰ μέσω των αἰσθήσεων, είναι φθαρτά, τραυματίζονται, πονοῦν, ἀκρωτηριάζονται, ἀ-

σθενούν, πεθαίνουν. Σε αντίθεση, το θείο σώμα δεν υπόκειται σε χρονικούς και χωρικούς περιορισμούς και έχει τη δυνατότητα της μεταμόρφωσης και αυτό το βρίσκουμε τόσο στις αρχαίες θρησκείες όσο και στον χριστιανισμό.⁴ Το σώμα του Χριστού παρουσιάζει το στοιχείο της θειότητας, ιδωμένο με αυτόν τον τρόπο: περπατά πάνω στο νερό, το σώμα του λάμπει⁵ και όταν επανέρχεται, μετά την ανάσταση, μετακινείται αυτομάτως από τόπο σε τόπο, βρίσκεται ταυτόχρονα σε δύο μέρη, διασχίζει χωρίς δυσκολία την ύλη.⁶

Τα θαύματα ίασης ανατρέπουν τη φυσική πορεία της ασθένειας, της αναπηρίας ακόμα και του θανάτου. Οι φυσικές ιδιότητες χάνονται στιγμιαία, τα άρρωστα σώματα, τα ακρωτηριασμένα, τα ανάπηρα, γιατρεύονται, απαλλάσσονται από την ασθένεια και την αναπηρία, η έλλειψη που προκαλούσε η αναπηρία και τα τοποθετούσε στις παρυφές του ανθρώπινου και της κοινωνίας, κλείνει, πληρούται, επιστρέφουν στον κόσμο των ανθρώπων, για ένα ελάχιστο διάστημα χρόνου γνώρισαν τη μεταμορφωσιμότητα του θείου σώματος που τα επανέφερε στον κόσμο των ανθρώπων.

Στην ίδια ομάδα εντάσσεται και το θαύμα των χεριών του σωματώδους Ιεφωνία: ο Εβραίος άντρας απλώνει τα χέρια πάνω στο νεκρό σώμα της Μαρίας με βέβηλη διάθεση –πράξη μιαρή και τιμωρούμενη από τις θρησκείες της Μεσογείου– και τότε κατεβαίνει άγγελος από τον ουρανό με πύρινο σπαθί και του κόβει και τα δυο χέρια. Ο ακρωτηριασμός, η στρέβλωση μελών, η καύση τους είναι τιμωρία που συνηθίζεται στους λαούς της Μεσογείου και της Ανατολής αλλά

και από το τιμωρητικό δίκαιο της ρωμαϊκής παράδοσης. Τα ιστορικά κείμενα των πρώτων αιώνων της χρονολογίας μας, τα αρχαία μυθιστορήματα, τα μαρτυρολόγια, βρίθουν ακρωτηριασμών, εξορύξεων οφθαλμών κ.τ.λ., όλα αναφορές ή μνήμες τιμωρίας. Εδώ υπάρχει κάτι ακόμη: τιμωρείται το μέλος που αμάρτησε. Ο ακρωτηριασμός είναι μια τιμωρία που εκτός από τον πόνο, ενέχει την ταπείνωση και τον εξευτελισμό, αλλά και διαιωνίζει την τιμωρία, όσο και το ατιμωτικό στίγμα. Η μνήμη της παράβασης είναι διαρκώς παρούσα στην έλλειψη που δημιουργεί η τιμωρία. Το σώμα ακόμα και νεκρό φέρει τα ίχνη της. Ο Γαληνός (*Περί Ιπποκράτους και Πλάτωνος δογμάτων*,⁴) σημειώνει πως στην Πέργαμο ο δούλος που υπέπιπε σε αδίκημα υφίστατο τιμωρία στο μέλος του σώματος που κατ' εξοχήν ενέχετο στο έγκλημα. Έτσι έκοβαν τα χέρια του κλέφτη δούλου ή χτυπούσαν ανηλεώς στην κοιλιά τον λαίμαργο κ.τ.λ. Όμως και σε κείμενα της χριστιανικής γραμματείας βρίσκουμε παρόμοιες αντιλήψεις. Έτσι ο Στέφανος ο Λιβυκός στο *Λαυσαϊκόν* του Παλλαδίου, όταν ακρωτηριάζεται εξαιτίας βαριάς ασθένειας παρακαλεί τους άλλους να μην λυπούνται γιατί μπορεί τα μέλη να ήταν άξια τιμωρίας και καλύτερα έτσι να τιμωρηθούν στην επίγεια ζωή παρά αργότερα.⁷

Όταν ο Ιεφωνίας συνειδητοποιεί το σφάλμα του, μετανοεί, μεταστρέφεται και ακολουθεί το ζώδι, τα χέρια επιστρέφουν στη θέση τους (κάτι που θυμίζει την μετά από δική της παράκληση αποκοπή χεριών της Σαλώμης και τη θαυματουργική συγκόλληση πάλι με παρέμβαση αγγέλου στο Πρωτευαγγέλιο Ιακώβου 20). Η ολότητα του σώματος αποκαθίσταται, αντιστρέφεται η τιμωρία, ο τόπος του τραύματος δεν εί-

⁴ Στην αρχαία ελληνική θρησκεία έχουμε παρόμοια παραδείγματα: το ανθρώπινο σώμα χάνει τους φυσικούς περιορισμούς και μεταμορφώνεται όταν παρέμβει και το επιτρέψει ένας θεός (π.χ. οι μεταμορφώσεις του Οδυσσέα από τη θεά Αθηνά). Οι μεταμορφώσεις στις οποίες αναφέρονται είναι πρόσκαιρες και αιτιολογημένες. Διαφέρουν από τις μόνιμες μεταλλάξεις σε κάτι άλλο, όπως η νύμφη Δάφνη ή ο Τιθωνός.

⁵ Ματθ. ιζ, 2.

⁶ Μπαίνει σε ένα δωμάτιο «των θυρών κεκλεισμένων» (Ιωάν. Κ, 17).

⁷ Ο Ιωσήφ στο απόκρυφο «Ιστορία του Ιωσήφ του τέκτονος» καταριέται ένα-ένα τα μέλη του σώματός του επειδή αμάρτησαν. Ωστόσο στο συγκεκριμένο κείμενο ίσως απηχείται περισσότερο η εβραϊκή αντίληψη, σύμφωνα με την οποία η αναφορά στα επί μέρους όργανα του σώματος εκφράζει την ενότητα της προσωπικότητας κάτω από τις διάφορες πλευρές της, στην ουσιαστική σχέση της με τον Θεό.

ναι πια μια μνήμη ποινής και ατίμωσης αλλά τόπος τιμής και πίστης. Στο φαντασιακό των αναγνωστών το ανθρώπινο σώμα, εκτατό, με χωρικούς και χρονικούς περιορισμούς, με τη θεϊκή παρέμβαση μπορεί να αλλάξει, μπορεί να πάψει, παροδικά έστω να υπόκειται στους φυσικούς νόμους.

Στην παραπάνω κατηγορία θα μπορούσε να εντάξει κανείς τους ζώντες αποστόλους που φτάνουν κατόπιν αιτήματος της επιθάνατης Μαρίας: έχουν φυσικό σώμα το οποίο όμως χάνει προς στιγμήν τις φυσικές του ιδιότητες, ταξιδεύει αστραπιαία πάνω σε ένα σύννεφο από τη μια στην άλλη άκρη του κόσμου. Η απόσταση τονίζεται από την σαφέστατη αναφορά του τόπου όπου βρισκόταν ο καθείς πριν φτάσει πάνω στο σύννεφό του στη Βηθλέεμ. Τα χωρικά και χρονικά όρια χάνουν τη σημασία τους. Συνενώνονται χρονικά άκρα ενός μακριού και δύσκολου ταξιδιού, σαν να διπλώνει ο χρόνος και τα σώματα των αποστόλων διανύουν στιγμιαία μια απόσταση που κανονικά θα χρειαζόνταν μήνες για να την διασχίσουν.⁸ Το σώμα τους βρίσκεται ξαφνικά αλλού, το πνεύμα τους είναι σαστισμένο. Το φωτεινό σύννεφο μεταφέρει και προστατεύει το σώμα αυτό στο παράξενο ταξίδι, το κρύβει από βέβηλα, επικίνδυνα βλέμματα και το προσγειώνει ακριβώς στο σημείο που πρέπει. Οι απόστολοι αποκτούν πάλι ένα σώμα με τις φυσικές του ιδιότητες, όταν φτάνουν στο σπίτι της

Μαρίας και καταλαβαίνουν με έκπληξη πού βρίσκονται και γιατί.

Το απόκρυφο της «Κοιμήσεως» μας δίνει την ευκαιρία να δούμε διαδρομές της διαμόρφωσης των αντιλήψεων για το σώμα στον πρώιμο χριστιανισμό. Παλιότερες δοξασίες εγκεντρίζονται στον χριστιανικό κόσμο και με τον καιρό ανανοηματοδοτούνται. Το ταξίδι για την ανανοηματοδότηση είναι μακρύ και δύσκολο. Ειδικά για τους απλούς πιστούς που δεν έχουν τα εργαλεία να παλέψουν τις λεπτές αποχρώσεις των εννοιών. Αντιθέτως, ζώντας σε ένα πολυπολιτισμικό περιβάλλον και σε ένα αγαθό και μακράιωνο θρησκευτικό συγκρητισμό διατηρούν ως βαθιά στους πρώτους αιώνες συγκεκριμένες αντιλήψεις και μοιράζονται μια κοινότητα αναπαραστάσεων καθημερινών εννοιών με τον κόσμο των εθνικών συμπολιτών τους.

⁸Θαυματουργικές μετακινήσεις βρίσκουμε συχνά στον κόσμο της Μεσογείου και της Ανατολής τουλάχιστον και πολλές απ' αυτές σχετίζονται με φωτεινά νέφη, απαστράπτοντες στροβίλους, βαθιές ξαφνικές σκοτεινιές, αστραπόβροντα, ομίχλες, που παίρνουν ξαφνικά μπροστά από τα μάτια των ανθρώπων κάποιον άλλον άνθρωπο και τον πηγαίνουν μακριά, άλλοτε για να τον σώσουν και άλλοτε για να τον τιμωρήσουν. Σε σύννεφο μεταφέρει η Αφροδίτη τον Πάρη για να τον σώσει από το ξίφος του Μενέλαου (Γ, 381-382), μια σκοτεινιά βαθιά αρπάζει έναν πλούσιο σε μια αποσπασματική περικοπή από το βιβλίο του *Ιωβ* με σκοπό την τιμωρία του. Σε νεφέλη μέσα κατεβαίνει ο άγγελος στην *Αποκάλυψη του Ιωάννη*. Νεφέλη ελαφρά (κούφη) είναι και η Μαρία που κυφορεί και φέρνει στον κόσμο των ανθρώπων τον γιο του Θεού.